

ВЕЛИКИЙ НАУКОВИЙ ПРОЄКТ

АЛЕКСАНДР ЕТКІНД

РОСІЯ ПРОТИ СУЧАСНОСТІ

ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2025

Передмова

За цією книжкою — десятиліття спостережень і дискусій, однак її текст було написано після початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну 2022 року. Я вдячний інституціям, які підтримували мене протягом цих років і місяців: Європейському університетському інституту у Флоренції, *Zukunftskolleg* при Університеті Констанца та Центральньо-Європейському університету у Відні.

Джон Томпсон із видавництва *Polity Press* схвалив вихід цієї книги англійською мовою. Павел Коларж, Груя Бадеску та Алейда Ассманн допомогли мені дібрати відповідні слова для моїх думок під час наших дискусій у Констанці. Юліана Фурст і кілька анонімних рецензентів прочитали рукопис і надали безцінні відгуки. Тім Кларк, Джон Кеннеді, Анатолій Белогорський і Марія Братіщева допомогли з критикою та редагуванням. Марк Еткінд, постійне джерело натхнення, відшліфував деякі формулювання.

Вступ

Це різка й компактна книга про стрімку й компактну сучасність, а також про її пихатих та архаїчних ворогів. Це книга воєнного часу. Читач відчує моє нетерпіння, хоча формулювати ці думки я розпочав задовго до лютого 2022 року. Кожний розділ цієї книги — короткий огляд однієї зі сфер російського життя: енергетика, політика в галузі клімату, реакція на пандемію, публічна сфера, демографія, гендерне питання, нерівність та війна. В останньому розділі представлено ризикований, але більш реалістичний проєкт розпаду Росії. На момент підготовки цього видання війна ще триває. Але я був і залишаюся впевненим, що вона закінчиться — і що раніше, то краще. Я вирішив написати увесь текст у минулому часі й зараз не змінюю свого рішення.

Я хотів, щоб книга вийшла лаконічною, радше як памфлет, ніж трактат. Легкість викладу має компенсувати тяжкість порушених тут тем. Ніщо не розганяє туман краще за війну. Складність процвітає в мирний час — війна вносить ясність. Війна змінює

все: спершу теперішнє, потім майбутнє і, зрештою, минуле. Як предмет вивчення війна більш міждисциплінарна, ніж мир.

Більшість моїх улюблених авторів — Олександр Чаянов, Джон Мейнард Кейнс, Карл Поланьї, Михайло Бахтін і Фернан Бродель — написали найкращі свої книги під час великих війн. Відчай фокусується на гірших проявах життя й виводить їх на передній план, розкриваючи таємне й змушуючи розчленовувати невидиме. Співчуття до одних і зневага до інших змушують забути про академічну неупередженість. Горе складається зі спогадів, образів та запитань: «Як таке могло статися? Чи можна було цього уникнути?». Однак у цьому мімезисі є й немезис: «Як не здаватися, як здолати? Чи існує така кара, яка зупинить безсоромне коло насилля?».

Післявоєнні періоди інтелектуально продуктивні: у цей час народжуються ідеї, якими просякнuto наступні покоління, що не убезпечує їх від розв'язання нових воєн¹. Те, що історики називають післявоєнним періодом, — найкращий час для інвесторів та архітекторів, але для філософів та істориків роботи теж вистачає: світ, приголомшений війною, потребує перезавантаження, його потрібно перепридумати, перебудувати та поставити на нові рейки. Коли Російська імперія вперше анексувала Кенігсберг, у місті викладав Іммануїл Кант.

Свою «Критику чистого розуму» він створив після того, як російська армія залишила його землю. До кінця свого життя Кант працював над ідеєю вічного миру, але Росія відкинула її: мало яке місце на землі більш віддалене від вічного миру, ніж Калінінград². У 1921 році в Страсбурзі, місті, яке теж переходило з рук у руки, Марк Блок писав про смертельну силу брехні: «Брехливі новини... наповнюють життя всього людства... Ми бачимо, як брехливі новини народжуються та поширюються в кожній країні, на фронті й у тилу... Доречно згадати стару німецьку приказку: “Якщо на землі війна, брехні в ній — як піску”»³.

У пустелі брехні є колодязі правди, навколо яких зеленіють оази миру, якщо тільки пісок не поглинає їх. Ми — живі піщинки цих дюн і краплі цієї води. Вибір між пустелею та оазою залишається за нами. Така історія, у якій ми живемо.

I. Сучасність в епоху антропоцену

Російсько-українська війна* розпочалася у 2014 році. У той момент сучасність (її часто називали модернізацією) становила для Росії таку саму центральну проблему, якою для України була проблема суб'єктності (її часто називали суверенітетом). Путінська Росія претендувала на спадщину Радянського Союзу, який уважав себе лідером сучасності та провісником прогресу. У 1992 році британський соціолог Зигмунт Бауман, який народився та виріс у Польщі й знав про комунізм не з чуток, писав: «Комунізм — найбільш ревний, енергійний і доблесний поборник сучасності... Саме під прапором комунізму, а не капіталізму зухвала мрія про прогрес... набула найбільш радикального втілення: великі будівництва, необмежені соціальні

* Так я разом з українсько-американським істориком Сергієм Плохієм називаю цю війну: *Serhii Plokhy. The Russo-Ukrainian War: The Return of History*. W. W. Norton & Company, 2023. Докладніше пояснення див. на с. 125.

експерименти, грандіозні технічні рішення, тотальне перетворення природи»¹.

У цьому світі сталі, нафти й пороху майже не залишалося місця для чоловіків і жінок. Всемогутня держава підпорядковувала людей і природу цій форсованій сучасності, яка поступово застарівала та з кожним десятиліттям дедалі більше занепадала. То була *палеосучасність*, і найзавзятішим її поборником був Радянський Союз.

Мій аргумент

Російське вторгнення — це «спеціальна операція» проти української нації, державності й культури. У ширшому сенсі воно спрямоване проти всього сучасного світу — екологічної свідомості, глобального енергетичного переходу та цифрової праці.

Будь-яке визначення сучасності містить у собі описові й нормативні складові. Антропоцен розмиває кордони між ними. Щоб вижити в цій кризі, нам потрібна нова сучасність — рефлексивна, відповідальна й децентралізована². Новий соціальний порядок враховує інтереси не лише людини, а й планети. Він кардинально відрізняється від попередніх видів світобудови, хай це бюрократизована сучасність кінця XIX століття за Максом Вебером чи палеомодерн початку XX століття. Нову «зелену» сучасність я називатиму геямодерном — на честь античної богині Геї, яка в сучасній теорії Бруно Латура

стала ім'ям всеосяжного організму, що охоплює всю живу й неживу матерію Землі³. В українській мові виникає несподівана гра слів, і я не проти, якщо цей не зовсім витончений термін також читатиметься як «геймодерн».

У палеомодерні прогрес означав дедалі інтенсивніше використання природи: з кожним наступним кроком цивілізації споживалося дедалі більше ресурсів та енергії — лише так і здійснювався поступ. Натомість зелена сучасність вимагає зменшення витрат енергії та матеріалів на кожен нову одиницю праці чи задоволення. Ці два типи модерності демонструють протилежні взаємини між природою й прогресом.

Час Геї — безкінечний, але ми — її частина, а отже, вона також змінюється разом із ходом історії. У нових умовах людству доведеться навчитися розв'язувати проблеми, створені палеомодерном: глобальне забруднення та руйнування довкілля. Нам належить відмовитися від викопного палива, виробити стійкість до екологічних загроз і забути про такі фетиші, як економічне зростання — ключовий параметр палеомодерну. Ідеться про транспорт, зброю чи комп'ютери — настала епоха нової естетики, у якій прийнятне лише компактне, а гарним вважається тільки мале. Проте й у зеленій сучасності ключову роль відіграє держава. Її значення лише зростає із

загостренням наших проблем. Без держави ми не впораємося з викликами Геї. Тому політика в нашому столітті має більше значення, ніж будь-коли.

Держава палеомодерну була Левіафаном — патріархальним монстром, який примушував людей коритись і працювати. Сучасна держава є частиною Геї — материнської сутності, яка поєднує природу й людину в єдиний організм. Гея доброзичлива, але не пробачає помилок. Якщо Левіафан прагнув зупинити історію, то Гея живе й змінюється разом із нами. Ми досі живемо в *суспільстві ризику*, яке описав Ульріх Бек. Перебуваючи в конфронтації з природою та одна з одною, наші держави повертаються до нового природного стану, який є протилежністю того, що називав цими словами Томас Гоббс⁴.

Зелена сучасність ще не цілком настала. Вона залишається утопією, але буде реалізована, коли в політичне рівняння будуть залучені і природа, і люди. Зелена сучасність демократична. Інтереси планети представлені в ній спільнотою експертів, але вирішальне слово залишається за виборцями, у яких свої людські інтереси. І головне, що така сучасність рефлексивна. Не впоравшись із вирішенням інших завдань, ми привносимо свою рефлексивність у спонтанне життя Геї.

Зелена сучасність — це революція, перманентна й світова. Але, на відміну від автора обох цих

Зміст

Передмова.....	3
Вступ	5
I. Сучасність в епоху антропоцену.....	8
II. Петрократія.....	42
III. Паразитична держава	69
IV. Так звана еліта	92
V. Публічна сфера	108
VI. Гендер і дегенерація	140
VII. Кремлівська війна.....	169
VIII. Розпад РФ	214
Примітки.....	253